

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده الهیات و ادیان

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه سیاسی

عنوان:

مبنای مشروعیت مجلس قانون گذاری در اندیشه علامه نائینی و امام خمینی

استاد راهنما:

دکتر هادی جلالی اصل

استاد مشاور:

دکتر محمد مهدی باباپور

نگارش:

محمد رضا مجیری

پاییز 1403

تقدیم به:

به مادرم که مهر آسمانیش زندگی ام را فروغ و روشنی بخشیده و پدرم که حمایت بی دریغ و منش استوارش بر سرم سایه افکنده است.

تقدیر و تشکر

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

خدای خود را شاکرم که به من توفیق دانش اندوزی و دانش پژوهی را عنایت فرمود.

بر خود لازم می‌دانم که از زحمات اساتید فاضل و فرهیخته، استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر هادی جلالی اصل، استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر مهدی باباپور و مدیر گروه محترم و اساتید محترم گروه فقه سیاسی که با راهنمایی‌های بی‌شائبه خود ما را در انجام این پروژه یاری نمودند، کمال تشکر را داشته باشم.

همچنین از زحمات همه کسانی که به هر نحو و به اندازه وسع خود با اینجانب همکاری داشتند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

نام خانوادگی: مجیری نام: محمدرضا

دانشکده: الهیات و ادیان

نام استاد راهنما: هادی جلالی اصل

عنوان رساله: مبنای مشروعیت مجلس قانون گذاری در اندیشه علامه نائینی و امام خمینی

رشته تحصیلی و گرایش: فقه سیاسی

چکیده

مجلس قانون گذاری از ارکان اصلی حکومت های مردم سالار است و جزء لاینفک اداره کشور است. اهداف مختلفی از تشکیل مجالس شورا در کشورهای مختلف مطرح شده است اما شاخصه مشترک و اصلی همه آنها، تقنین است. در نگاه اسلامی، حکومت از آن خداست و تنها اوست که حق تشریح و قانون گذاری دارد؛ با این وضع، مساله این است که ماهیت نمایندگی و مبنای مشروعیت مجلس و تقنین چیست؟ با توجه به اینکه مجلس شورای ملی به عنوان اولین مجلس در ایران در دوران مشروطیت، و تحول عمده در مجلس در دوره انقلاب اسلامی واقع شده است، این تحقیق با هدف پاسخ به این سوالات از دیدگاه علامه نائینی و امام خمینی (ره) انجام شده و با بررسی دیدگاه های ایشان و تطبیق آنها، به این نتیجه رسیده است که ایشان، حق تشریح را برای خدا دانسته و حق حکومت برای امام معصوم، و در غیاب ایشان برای مجتهد جامع الشرایط است که بر ملت ولایت دارد. با این حال مردم بنا به آیه شورا و دیگر آموزه های اسلامی، در تشخیص برخی مصادیق به خصوص در امور عرفی و نیز در حوزه نظارت بر حکومت دارای حق هستند که این حق را از طریق انتخاب نمایندگان اعمال می کنند. نمایندگی در نگاه علامه نائینی از باب وکالت به معنای عام بوده و البته مشروعیت تقنین آنها به تایید مجتهد است که یا عضو مجلس بوده و یا در هیئت نظارت کار خود را انجام می دهند، و در نگاه امام خمینی، در اصل تشکیل مجلس و تعیین حد مشروعیت، از باب «مأذون از قبل ولی» و «تسری مشروعیت از ولی به مجلس» و نیز در اصل مساله نمایندگی به عنوان «نمایندگان عرف برای تشخیص مصادیق و مشخص نمودن خواسته عمومی مردم» است که تشخیص مصادیق آنها دارای وجاهت شرعی بوده و لازم الاجراست. هرچند در کلام امام گاهی از وکالت نیز سخن گفته شده اما وکالت به معنای یک قرارداد فقهی و حقوقی (معنای خاص) مد نظر نیست. این تحقیق به روش تحلیلی-توصیفی ارائه و روش گردآوری مطالب بصورت کتابخانه ای است.

کلید واژه ها: تقنین، نمایندگی، مشروعیت، مجلس قانون گذاری، علامه نائینی، امام خمینی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	۵
فصل اول: کلیات و مفاهیم	1
1-1- کلیات تحقیق	2
1- مقدمه	2
2- بیان مساله	2
3- اهمیت و ضرورت تحقیق	7
4- پیشینه تحقیق	7
5- اهداف تحقیق	10
6- سوالات تحقیق	10
7- فرضیه‌های تحقیق	11
8- جنبه نوآوری و جدید بودن	11
9- روش شناسی تحقیق	12
10- ساختار کلی تحقیق	12
1-2- مفاهیم و اصطلاحات	13
1- تقنین	13
2- نمایندگی	15
3- مشروعیت	16
4- مجلس	18
1-3- دیدگاه فقیهین به حکومت و حق حاکمیت	19
1- دیدگاه علامه نائینی نسبت به حکومت در بلاد اسلام	21
2- دیدگاه امام خمینی (ره) نسبت به حکومت در بلاد اسلام	32

- 3- تشکیل نهادها برای نظارت بر مشروعیت قوانین..... 35
- 4- نگاه خاص امام به تاثیرات زمان و مکان بر اجتهاد و فقه..... 36
- فصل دوم: ماهیت نمایندگی و عقود فقهی منطبق بر آن با رویکرد دیدگاه‌های علامه نائینی و امام خمینی (ره)**..... 38
- 1-2- امکان مشروعیت مجلس در قرآن و حق مردم در حکومت..... 40
- 2-2- ضرورت تشکیل مجلس و مبانی مشروعیت آن..... 47
- 3-2- عقود و قراردادهای منطبق بر نمایندگی مجلس..... 55
- 1-3-2- وکالت..... 56
- 2-3-2- کارگزاری ولایت..... 70
- 3-3-2- نقابت..... 75
- 4-3-2- تأسیس و نهاد مستقل..... 80
- 4-2- تسری مشروعیت..... 85
- 1-4-2- تسری مشروعیت از فقیه جامع الشرایط به نمایندگان مجلس..... 86
- 2-4-2- شمول ادله وکالت برای نمایندگان..... 97
- 5-2- وکالت از سوی رای دهندگان یا عموم مردم..... 100
- 6-2- تحلیل و تطبیق دیدگاه ها..... 104
- فصل سوم: ماهیت تقنین و مبانی اعتبار قوانین بر اساس دیدگاه‌های علامه نائینی و امام خمینی (ره)**..... 106
- 1-3- بحث بدعت بودن قانون‌گذاری..... 107
- 2-3- مساله دخالت مردم از طریق نمایندگان مجلس در امور حسبه و پاسخ آن..... 110
- 3-3- ضرورت قانون‌گذاری..... 111
- 4-3- دیدگاه ها در ماهیت تقنین..... 114
- 5-3- شکلی یا ماهوی بودن اعتبار قوانین..... 122
- 1-5-3- در عصر مشروطه (دوران علامه نائینی)..... 124
- 2-5-3- دیدگاه امام درباره شکلی یا ماهوی بودن مشروعیت تقنین..... 133
- 6-3- مبانی مشروعیت قانون‌گذاری..... 138

146..... 3-7- تحلیل و تطبیق دیدگاه‌ها

148..... نتیجه‌گیری

153..... منابع:

فصل اول: کلیات و مفاهیم

1-1- کلیات تحقیق

1- مقدمه

حکومت و در دست داشتن قدرت اداره کشور و دخالت در امور مردم، نیازمند مجوز و یا به تعبیر دیگر، مشروعیت است که این مشروعیت در جوامع مختلف، از طرق مختلفی بوجود می آید. برخی از کشورها، مشروعیت حکام آن به اخذ قدرت از حاکم قبلی است که بصورت موروثی منتقل می شود؛ برخی کشورها حکومت صرفاً با انتخاب مردم و بدون در نظر گرفتن آموزه‌های اعتقادی خاص یا مبنای خاص یا هیچ چیز دیگری مشروع می شود؛ در برخی جوامع، هرکس به هر طریقی بتواند قدرت را به دست بگیرد، به عنوان حاکم مشروع شناخته می شود و ... اما در جامعه اسلامی، حکومت از آن خدا شناخته می شود و تنها اوست که حق تشریح، تدبیر امور و هرگونه دخالت در امور مردم را دارد لذا حاکمان و اعضای زیرمجموعه آنها فقط ولایت و مشروعیت خود را از طریق خدا می گیرند.

قسمت‌های اصلی و در واقع ارکان اصلی تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در ایران، قوای سه‌گانه مجریه، قضاییه و مقننه هستند که سایر نهادها را تحت کنترل می‌گیرند و امور جامعه را خط‌دهی می‌کنند. حال باید دید نقش این ارکان و نسبت آن‌ها با ولی فقیه و ماهیت وجودی آن‌ها در نظام اسلامی و نیز میزان اختیارات آنها چگونه است. در این تحقیق به یکی از این ارکان پرداخته شده است.

2- بیان مساله

اصطلاحات «سنت» و «مدرنیسم»، با همه ایجاز و اختصاری که دارند، مفاهیمی عمیق در تاریخ و به خصوص عصر حاضر داشته و سرگذشت‌های مفصل و طولانی در تاریخ معاصر ما رقم زده‌اند. مفاهیمی مانند تهاجم فرهنگی، غرب‌زدگی، تحجّر، سنت‌گرایی، غرب‌گرایی، تکنوکراسی، امپریالیسم فرهنگی، هویت ملی، دهکده جهانی، پلورالیسم، توسعه، انحطاط و بسیاری دیگر از واژه‌ها و اصطلاحات و واقعیت‌های معاصرند که حول معادله تقابل یا تعامل سنت و مدرنیسم به وجود آمده‌اند. این موضوع، در عرصه سیاسی و نحوه اداره کشورها، معنای خاصی پیدا کرده و باعث بوجود آمدن

انواعی از حکومت‌ها و نگرش‌ها به جهان پیرامون شده‌اند. بطور کلی، دولت‌ها (به معنای عام) به دو شکل دینی (با محوریت عقاید و آموزه‌های الهی) و غیر دینی (که خود انواعی دارد) شکل می‌گیرند که حکومت غیر دینی معمولاً با غلبه زور و سلطه و یا پذیرش و آرای مردم تشکیل می‌شود.¹ دولت غیر دینی یا عرفی با این هدف که با عقل و تجاربی که در زندگی کسب کرده اند می‌تواند راه زندگی سعادت‌مندان را بیابد، دین را از بطن زندگی کنار می‌گذارد و در زمینه‌هایی مانند حقوق و اخلاق از اندیشه و وهم خود پیروی می‌کند و در حوزه‌ی سیاست، فقط به رأی و نظر اکثریت مردم روی می‌آورد فارغ از اینکه مطابق با واقعیات و خواسته‌های ماورای طبیعت باشند یا نباشند. از این رو در بهترین شکل آن به دموکراسی تن می‌دهد و مشروعیت قوانین و حاکمان را ناشی از آرای مردم می‌داند.

اما در هر نوع از دولتی، مجلس قانونگذاری، به عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان حکومت‌های انتخابی، جایگاه مهم و تاثیرگذاری در توسعه ممالک و ارتقاء سطح قانونگذاری دارد. از این رو نقش مجالس قانونگذاری به‌ویژه در حکومت‌های معاصر، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

از زمان انقلاب مشروطه، برخورد سنت و مدرنیسم در ایران وارد مرحله جدیدی در بین اندیشمندان شد؛ حتی می‌توان چنین استنباط کرد که انقلاب مشروطه و تحولات اجتماعی که بعد از آن به وقوع پیوست، از آن نتیجه اصطکاک سنت و مدرنیته بوده است. اصطلاحات و مفاهیمی چون قانون اساسی، تفکیک قوا، مجلس شورا یا پارلمان، انتخابات، استیضاح و توضیح خواستن از مسئولان و ده‌ها موضوع دیگر، حاصل از ارتباطات فرهنگی ایران و کشورهای غربی و ناشی از تدابیر مصلحان، مدیران و روشنفکران در مواجهه شدن با تحولات جهانی هستند.

چنانچه برخی از محققان نوشته‌اند، «عصر مشروطیت ایران یکی از دوره‌های مهم مناظره‌ی فکری بین مذهبی‌ها و روشنفکران از سویی و بین مذهبی‌ها در درون خود، از سوی دیگر بود. همراهی تعدادی از برجسته‌ترین علماء و مراجع شیعه با مشروطیت و نیز مخالفت تعداد دیگری از

---

1 - عالم، عبدالرحیم، بنیادهای علم سیاست، ص ۲۵۳.

علماء در همین راستا ارزیابی می‌شود. نتایج علمی حاصل از این گفتگوها و بررسی‌ها، یکی از فصول مهم تحول اندیشه سیاسی شیعه به شمار می‌آید. در همین راستا موضوع قانون اساسی و نیز به تبع آن، قانون‌گذاری به وسیله‌ی نمایندگان مجلس از جمله موضوعات مهم و پرسش‌برانگیز این گونه گفتگوها به شمار می‌رود^۱. لذا بحث تشکیل مجلس در ایران، از دوره قاجار و از زمان بحث مشروطیت و ایجاد محدودیت در اختیارات سلاطین اوج گرفت و علما و اندیشمندان عصر مشروطیت، در مسأله مجلس و مبنای مشروعیت قوانین آن دچار اختلاف شده و عده‌ای به مخالفت از مجلس برخاستند و هرگونه قانون‌گذاری مجلس را حرام دانسته و مخالف با حق حاکمیت الهی دانستند تا حدی که شیخ فضل‌الله نوری نوشت: «قانون‌نویسی چه معنا دارد؟ قانون ما مسلمانان همان اسلام است که بحمدالله تعالی طبقه بعد طبقه، روات اخبار و محدثین و مجتهدین متحمل حفظ و ترتیب آن شدند»^۲ و برخی دیگر ضمن مشروع دانستن قوانین مجلس در شرایط معین، وجود آن را لازم دانسته و از تشکیل مجلس شورای ملی حمایت کردند. این تحقیق در نظر دارد در بخشی از کار خود، به مبنای مشروعیت تقنین را از نگاه فقهای مورد نظر، مورد مطالعه قرار دهد. امروزه در جمهوری اسلامی ایران، مهمترین وظیفه مجلس، تقنین است و بر اساس اندیشه اسلامی، که مبتنی بر اصل توحید در ربوبیت است، منشاء اصلی و خاستگاه حقیقی قانون در این نگرش تنها خداوند است؛ بنابراین، در آیین اسلام، بنا به آموزه‌های قرآن کریم^۳ حق قانون‌گذاری مخصوص خدا است، و هر کس بی اذن او چنین کند، مرتکب تهمت و افتراء بر خدا شده است؛ بر این اساس برخی مفسران، هرگونه قانون‌گذاری بشر در برابر قانون خدا را نامشروع دانسته اند^۴ و لذا تقنین به عنوان کارویژه‌های اصلی نهاد مجلس، متضمن نوعی اعمال ولایت و سرپرستی است و با عنایت به ولایت تشریحی و اصل عدم ولایت، هیچ اعمال ولایت و نفوذ امری نسبت به مردم، جز با اذن خداوند متعال

۱ - درخشه، نسبت قانون و شریعت در اندیشه علامه میرزای نائینی، متن مقاله.

۲ - شیخ فضل‌الله نوری، رساله حرمت مشروطه، ر.ک: غلامحسین زرگری نژاد، رسائل مشروطیت، ص 154.

۳ - از جمله آیات 59 تا 61 سوره یونس

۴ - برگرفته از: مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 8، ص 401

مشروع تلقی نمی‌شود. امام خمینی حکومت اسلام را حکومت قانون می‌دانست و بعد از وقوع انقلاب اسلامی، تشکیل مجلس قانون‌گذاری را مهم‌ترین کار دانسته و در چندین سخنرانی، اهمیت آن را یادآوری کرد: «قانون اساسی، اساس حکومت اسلام است و بدون آن حکومت اسلامی دوام نمی‌آورد». از این رو با این که دقت در بررسی قوانین پیشنهادی به مجلس خبرگان قانون اساسی را لازم می‌دانست، خواستار تسریع در آن بود و در مقابل طرح انحلال مجلس خبرگان و تأخیر در تصویب قانون اساسی ایستاد و گفت: «کسانی که با قانون مخالفت می‌کنند این‌ها با اسلام مخالفت می‌کنند. کسانی که با مصوبات مجلس بعد از این که شورای نگهبان نظر خودش را داد باز مخالفت می‌کنند، این‌ها دانسته یا ندانسته با اسلام مخالفت می‌کنند ... تمام انبیا برای برقرار کردن قانون آمده‌اند و اسلام برای برقراری قانون آمده است و پیغمبر اسلام و ائمه‌ی اسلام و خلفای اسلام تمام برای قانون خاضع بوده‌اند و تسلیم قانون بوده‌اند!»¹.

با تعریفی که از دولت‌های عرفی و حاکمیت الهی گذشت، حال مساله این است که در نظام‌های الهی، که حاکمیت و حق تقنین از آن خداست، بر چه اساسی و بر چه مبنایی رأی اکثریت (که در این تحقیق، مجلس مد نظر است) معتبر است؟ لذا در ابتدای امر، بین حق قانون‌گذاری خداوند و تقنین توسط مردم (مجلس) نوعی تضاد احساس می‌شود. سؤالاتی در این زمینه به ذهن می‌رسد از جمله اینکه آیا مردم حق قانون‌گذاری و دخالت در امور حکومت اسلامی دارند؟ اگر حق دارند، حال که خودشان بطور عموم و فرد فرد که نمی‌توانند این کار را انجام دهند، با این حال نمایندگان آن‌ها از نظر حقوقی چه وضعیتی دارند؟ ماهیت نمایندگی چیست و نمایندگان مجلس تحت چه عنوان فقهی از سوی مردم کار می‌کنند؟ با وجود اعتقاد به حق تشریح از سوی خداوند، ماهیت تقنین چیست و مبنای اعتبار قوانین مجلس چیست؟ با توجه به شروع این بحث از زمان مشروطه و نیز تحول آن در انقلاب اسلامی، تبیین دقیق از این مسأله در عصر قاجار و نیز انقلاب اسلامی به خصوص در نگاه سردمداران تحولات در حوزه تقنین یعنی علامه نائینی و امام خمینی (ره) مغفول مانده، با این که این مسائل از ابتدای شکل‌گیری مجلس تقنین در کشور مورد سوال و اختلاف بنیادی بین علما بوده

---

¹ - امام خمینی، صحیفه امام، ج 14، ص 414.

و اهمیت این مسئله در اختلافات بنیادین مرحوم شیخ فضل الله نوری و میرزای نائینی در تجربه عصر مشروطیت به خوبی قابل بازنمایی است؛ تا حدی که در دوران مشروطه، بعضی از علما نوشتن قانون را با پای بندی به احکام اسلام متضاد می دیدند^۱ که در کنار موافقان مجلس، باید تبیین و نقد شوند. برای رهیافت مناسب به مقوله‌ی ماهیت و کارکردهای مجلس قانون گذاری، لاجرم باید علاوه بر در نظر گرفتن اصول مرتبط قانون اساسی، نظریات اصلی مطرح در این زمینه را پس از تحلیل، به بوته‌ی نقد گذاشت و با کمک از تبیین دقیق بتوان به محتوایی منسجم در این زمینه دست یافت.

بنابراین مساله‌ای که در این بین مطرح می شود این است که با این وصف، جایگاه مجلس قانون گذاری در نظام اسلامی کجاست و مشروعیت آن بر چه مبنایی است؟ ماهیت تقنین چیست و اعتبار قوانین و مصوبات آنان چگونه است؟ چنانچه در نظام دینی، حاکمیت و حق تشریح از آن خداست، پس ماهیت تقنین چه نقشی ایفا می کند؟ چگونه بزرگان و مراجع دینی همچون امام خمینی (ره) و علامه نائینی از قانون گذاری حمایت و آن را تایید کرده اند؟ مبنای دیدگاه آنان چه بوده است؟ مخالفان تقنین به دست بشر، چه ایراداتی به آن می گیرند؟ و سوالاتی از این دست که ماهیت تقنین و مجلس را به تفصیل بررسی و تبیین نماید. از این رو با عنایت به جایگاه مجلس در قانون گذاری و تأثیر آن بر زندگی آحاد شهروندان، ضرورت دارد اصل مشروعیت نهاد مجلس و مبنای آن بررسی شود؛ لذا پژوهش حاضر درصدد است به بررسی مشروعیت مجلس نمایندگان و مبنای آن در اندیشه علامه نائینی و امام خمینی (ره) پردازد. برای این منظور، لازم است ماهیت تقنین و نیز جایگاه قوانین مجلس مورد مطالعه قرار گیرد.

لوايح، اعلامیه‌ها و نگارش کتابی ارزشمند در حوزه فقه سیاسی توسط علامه نائینی (تنبیه الامه و تنزیه المله)، تأسیس نظام سیاسی و مباشرت در امر حکمرانی و زعامت جامعه اسلامی توسط امام خمینی و همچنین تولید ادبیات فقهی توسط ایشان، این دو نفر را گزینه‌های مناسبی برای بررسی این

---

1 - شیخ فضل الله نوری، رساله حرمت مشروطیت، نسخه الکترونیکی.

مسئله قرار می‌دهد و بنابراین، نگارنده در این تحقیق، با تأکید بر آراء علامه نائینی، امام خمینی (ره) به بررسی این موضوع می‌پردازد.

3- اهمیت و ضرورت تحقیق

با عنایت به اینکه مرحوم میرزای نائینی و امام خمینی (ره) دیدگاه‌های مبنایی در این زمینه داشته و امام (ره) انقلاب اسلامی ایران را بر مبنای فقه بنیان نهاده است، از طرفی تحقیقات قبلی به مباحث زیربنایی و مبنایی در بحث ماهیت تقنین و نمایندگی به تفصیل سخن نگفته و یا مباحث ایشان کافی نیست، ضرورت دارد این مساله مورد بررسی قرار گیرد؛ به خصوص این‌که در عصر حاضر، گاهی مجالس با تصویب مصوباتی، و بدون داشتن مطالعات کافی از فقه اسلام، اقدام به تعیین خط و مشی برای حرکت نظام می‌کنند و در بسیاری از امور اثر گذار هستند، اهمیت و ضرورت بحث بیشتر مشخص می‌شود.

4- پیشینه تحقیق

پیشینه ی بحث پیرامون مجلس و نمایندگی در ایران سابقه‌ای بیش از عمر مجلس ندارد. این نهاد نوین، ارمغان مشروطیت و مشروطه‌خواهی مردم ایران بوده، به همین علت بحث علمی پیرامون آن با تاریخ علما مشروطیت قرین شده است. پس از تأسیس این نهاد سیاسی در کشاکش حوادث مشروطیت، بلافاصله از سوی اندیشمندان ایران سخنانی در تحلیل آن ارائه گردید. با بررسی‌های انجام گرفته، مشخص گردید تاکنون پژوهشی با عنوان مذکور انجام نگرفته است؛ اما از تحقیقات مرتبط با موضوع و وجه تمایز آنها با این تحقیق می‌توان موارد زیر را ذکر کرد:

1. کتاب با عنوان «تنبيه الامه و تنزيه المله» از کتابهای آیت الله میرزا محمد حسین نائینی (رحمه الله): این کتاب درباره مبانی فکری و ابعاد گوناگون حکومت مشروطه، بر اساس اعتقادات شیعی، و به زبان فارسی نوشته شده است. هدف اصلی کتاب، مقابله با استبداد حاکمان و اقامه دلیل بر درستی حکومت مشروطه در شرایط آن زمان، و بر اساس مکتب تشیع و پاسخ به اشکالات و شبهات مخالفان مشروطه است. این کتاب بطور کلی در نفی استبداد و صحت حکومت مشروطه نوشته شده است اما در انتهای کتاب، شرایط صحت

و مشروعیت دخالت نمایندگان منتخب مردم در سیاست و وظایف آنان نیز به اختصار مورد مطالعه قرار گرفته است که مرتبط با این پایان‌نامه است و می‌توان به عنوان پیشینه از آن یاد کرد. این کتاب از جهات مختلفی با پایان‌نامه پیش رو تمایز دارد. یکی اینکه فاقد دیدگاه‌های امام است و دوم اینکه با توجه به اینکه در صدد بیان ماهیت نمایندگی و تقنین نبوده است (یا به قول اصولیون، در مقام بیان این موضوعات نبوده است) مطالب آن در این خصوص پراکنده است و نیاز به گردآوری و تحلیل دارد.

2. کتاب «آستانه تجدد» نوشته داود فیرحی: این کتاب شرحی بر کتاب تنبیه الامه علامه نائینی است و نویسنده در این کتاب کوشیده است با تبیین واژگانه در کنار متن کتاب اصلی، اندیشه مکنون در آن را باز نماید و امکانات و تنگناهای این اثر مهم را در راستای رابطه دین و دموکراسی و رابطه دین و دولت آشکار سازد. در بخش‌هایی از این کتاب نیز در باب مجلس و تقنین و ارتباط آن با دین سخن گفته شده است و لذا از پیشینه‌های مهم برای موضوع این پایان‌نامه است؛ به خصوص این‌که دیدگاه علامه نائینی با این کتاب که شرح کتاب تنبیه الامه است، بیشتر روشن می‌شود. این کتاب نیز همانند تنبیه الامه با تحقیق حاضر دارای وجوه تمایز است.

3. کتابی به نام «نمایندگی مجلس، حقوق و وظایف» نوشته دکتر سید احمد حبیب نژاد: در بخش اول با کلیاتی همچون مفهوم و پیشینه قانون و پارلمان و انواع قانون‌گذاری آشنا می‌شویم؛ همچنین به کیفیت و چارچوب قانون‌گذاری در حکومت اسلامی توسط مجالس پرداخته شده است. در بخش دوم ماهیت نمایندگی و اینکه نمایندگی مجلس چه نوع عقد و قراردادی است و وظایف و اختیارات نماینده آمده است. همچنین از محدوده این اختیارات و اهرم‌های نظارتی بر مجلس و نمایندگان نیز بحث شده است. بخش سوم به ویژگی‌هایی از قبیل تعداد، مدت، اوصاف کلی، اعتبارنامه و... و امتیازات نمایندگی مانند مصونیت پارلمانی و حقوق و مزایا و... اختصاص دارد. همان‌طور که مشخص است، فقط بخش دوم این کتاب مرتبط با موضوع مورد بحث ماست که در بخشی از آن ماهیت و نوع قرارداد نمایندگی مورد مطالعه بوده است. این کتاب نیز از جهت اینکه دیدگاه‌های علامه

نائینی و امام خمینی را به تفصیل بحث نکرده و نیز اصل ماهیت تقنین و اعتبار و مشروعیت آن در نگاه اسلام را مورد بررسی قرار نداده است، لذا با تحقیق حاضر تمایز دارد.

4. کتاب «مجلس از منظر امام خمینی (ره) نوشته مهدی منتظر قائم: این تحقیق به بررسی دیدگاه امام در مورد مجلس می پردازد و ذیل این چهار عنوان، مطالب خود را بیان می کند: 1) حکومت قانون؛ 2) انتخاب مردم؛ 3) نمایندگان مجلس؛ 4) وظایف مجلس. این تحقیق به این نتیجه رسیده است که امام (ره) انتخاب اکثریت را برای همه لازم الاتباع می دانست و پشتیبان آن را، سیره عقلی و لازمی سفارش قرآن به دموکراسی و اسلام است. اما این تحقیق به مبنای ماهیت تقنین و نمایندگی و اینکه نمایندگان مجلس در کدام یک از عقود اعم از وکالت، ولایت مآذون از قبل ولی، جایگاه مشورتی و ... نقش ایفا می کنند، نپرداخته است. همچنین در این تحقیق، دیدگاه های میرزای نائینی مورد بحث قرار نگرفته است؛ لذا از این جهات با پایان نامه حاضر متمایز است.

5. مقاله علمی پژوهشی با عنوان «مبنای مشروعیت تقنین توسط نمایندگان مجلس از منظر امام خمینی (ره)» نوشته نقی آقازاده: این تحقیق به بیان مبانی مشروعیت تقنین پرداخته و در نهایت به این نتیجه رسیده است که مجلس تنها در صورتی مشروع است که مآذون از سوی ولی فقیه باشد لذا تنها دو راه برای اثبات مشروعیت نمایندگی مجلس وجود دارد؛ نخست: تسری مشروعیت از فقها به نمایندگان. و راه دوم: احتجاج به ادله مشروعیت وکالت در فقه اسلامی. وجه تمایز این تحقیق با پایان نامه حاضر در این است که اولاً این تحقیق در حد مقاله بوده و مباحث آن محدود است؛ ثانیاً دیدگاه های میرزای نائینی در آن نیست؛ ثالثاً در ماهیت نمایندگی بحث نکرده است. به نظر می رسد اقتضای مقاله بودن باعث این محدودیت ها شده است. لذا این تحقیق نیز با وجود قرابت موضوعی با پایان نامه حاضر، تفاوت های زیادی با پایان نامه حاضر خواهد داشت.

6. مقاله با عنوان «مشروعیت از نگاه امام خمینی (ره) و جایگاه مردم» نوشته مقصود رنجبر: این مقاله به مبانی قدرت سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره) و جایگاه مشروعیت مردمی پرداخته است و بیشتر حول محور جایگاه نظر مردم در مشروعیت نظام اسلامی سخن

گفته است. با توجه به اینکه بخشی از اعمال نظر مردم در حکومت، در حوزه مجلس و تقنین است، با تحقیق حاضر قرابت دارد و می‌تواند به عنوان پیشینه از آن یاد کرد. با توجه به عنوان این مقاله، وجوه تمایز این مقاله با تحقیق حاضر زیاد و محرز است. با این اوصاف، در مجموع به نظر می‌رسد تحقیق جامعی که به بررسی ریشه‌ای و ماهیت تقنین و نمایندگی از دیدگاه علامه نائینی و امام خمینی پرداخته باشد، و نیز اعتبار و مشروعیت قوانین و مصوبات مجلس را از حیث شکلی یا ماهوی بودن اعتبار، بررسی کرده باشد، انجام نشده و یک خلأ تحقیقاتی در این زمینه احساس می‌شود که در نظر است در این پایان نامه مورد بررسی قرار گیرد. البته تحقیقات قبلی می‌توانند با رعایت اصل امانت‌داری و اصول اخلاقی پژوهش، نگارنده را در جهت انجام این پایان‌نامه راهنمایی کنند.

5- اهداف تحقیق

هدف اصلی:

تبیین مبنای مشروعیت مجلس قانون‌گذاری در اندیشه علامه نائینی و امام خمینی (ره)

اهداف فرعی:

1. تبیین ماهیت تقنین با هدف مشخص شدن وضعیت قوانین و مصوبات مجلس
2. تبیین مبانی اعتبار یا مشروعیت قانون‌گذاری توسط نمایندگان مردم که عموماً فاقد

معلومات فقهی هستند

3. تبیین ماهیت نمایندگی و آثار مترتب بر آن از نظر فقها

6- سوالات تحقیق

سوال اصلی تحقیق:

مبنای مشروعیت مجلس قانون‌گذاری در اندیشه علامه نائینی و امام خمینی (ره) چیست؟

سوال‌های فرعی:

۱. ماهیت نمایندگی و عقود فقهی منطبق بر آن با رویکرد دیدگاه‌های علامه نایینی و امام خمینی (ره) چیست؟
۲. ماهیت تقنین و مبانی اعتبار قوانین بر اساس دیدگاه‌های علامه نایینی و امام خمینی (ره) را چیست؟

7- فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اصلی:

مبنای مشروعیت مجلس قانون‌گذاری در اندیشه امام و علامه نایینی، اذن ولی فقیه و نظارت فقها بر قوانین است که در هر دوره به حسب شرایط موجود، بر اساس ساز و کار خاصی انجام شده است.

فرضیه‌های فرعی:

1. ماهیت نمایندگی، وکالت از سوی مردم است و احکام وکالت بر آن منطبق است البته این نوع وکالت، وکالت شرعی نیست بلکه وکالت به معنای عام برای انجام کاری است.
2. ماهیت تقنین، از یک سو تنظیم مقررات برای اجرای احکام الهی است و در امور شرعیه، مشروعیت آنها بر اساس اذن ولی فقیه و نظارت مجتهد بر قوانین است.

8- جنبه نوآوری و جدید بودن

با توجه به پیشینه تحقیق که ذکر شد، پژوهش حاضر در جهت تحقق این امر با بررسی اندیشه‌ی فقهای مشروطه و انقلاب اسلامی با تکیه بر نظریات محقق نایینی و امام خمینی (ره) انجام گرفته است که تاکنون بدان پرداخته نشده است. لذا جنبه‌ی نوآورانه پژوهش حاضر به شرح ذیل است:

1. تبیین دقیق ماهیت مجلس (اصل تقنین و ماهیت نمایندگی) در دیدگاه دو فقیه مورد

نظر

2. بررسی مبانی مشروعیت مجلس قانون‌گذاری در اندیشه ایشان

3. بررسی اعتبار مصوبات مجلس از حیث ماهوی یا شکلی قانون گذاری.

9- روش شناسی تحقیق

این تحقیق از تحقیقات بنیادی است و به شیوه کتابخانه‌ای انجام می‌شود. در این تحقیق، ارائه مطالب به صورت کیفی است. روش جمع‌آوری اطلاعات، مراجعه به منابع معتبر کتابخانه‌ای و انجام فیش‌برداری است. «توصیف» به معنای اخص، یعنی مجموعه آرا و نظریات یک متفکر که می‌تواند «موضوع‌محور» یا «متفکر‌محور» باشد؛ که در این جا با توجه به این‌که محوریت بحث، مشروعیت قانون‌گذاری در دیدگاه دو متفکر مد نظر است، لذا این تحقیق متفکر‌محور است که متفکران مورد نظر ما علامه نائینی و امام خمینی هستند. نکته دیگر این‌که در «تحلیل»، درست یا غلط بودن مد نظر نیست و هدف، نقد دیدگاه‌ها و آرای دیگران نیست، بلکه با مطالعه نظرات متفکر مورد نظر، پیش‌فرض‌ها و آثار و نتایج مترتب بر یک نظر کشف و بیان می‌شود. در تحقیق پیش رو، استلزامات آراء فقهی و اصولی امام و علامه نائینی در تبیین ماهیت نمایندگی و ماهیت قوانین، نیازمند رویکرد تحلیلی است. لذا می‌توان گفت تحقیق حاضر به روش تحلیلی-توصیفی خواهد بود.

10- ساختار کلی تحقیق

این رساله بنا به آیین‌نامه نگارش رساله دانشگاه و شیوه مرسوم در پژوهش‌های دانشگاهی، از مقدمات (شامل بیان مساله و اهداف و سوالات و ...) و سه فصل تشکیل گردیده که بعد از بیان مقدمات، در فصل اول، کلیات تحقیق و مفاهیم و برخی مباحث زیربنایی بحث عنوان شده، در فصل دوم، ماهیت نمایندگی و عقود فقهی منطبق بر آن بر اساس دیدگاه‌های علامه نائینی و امام خمینی (ره) مورد بحث واقع می‌شود. اینکه اولاً کسانی که نماینده برای تقنین تعیین می‌کنند (یعنی مردم)، در حکومت الهی، چه حقی در تقنین دارند؟ و ثانیاً این نمایندگی بر اساس چه عنوانی است؟ وکالت به چه مساله‌ای؟ در فصل سوم ماهیت تقنین و مبانی اعتبار قوانین بر اساس دیدگاه‌های علامه نائینی و امام خمینی (ره) مورد کاوش قرار می‌دهد؛

در پایان تحقیق نیز نتیجه‌گیری نهایی در چند صفحه تلخیص شده و سپس پیشنهادات کاربردی ارائه می‌گردد.